

О. В. ІЛЬІНА

Оксана Валеріївна Ільїна, кандидат юридичних наук, викладач Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ ОБТЯЖУЮЧИХ ОБСТАВИН У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У науці кримінального права розгляд питання про правову природу обтяжуючих обставин зводився, фактично, до розгляду двох притаманних їм ознак. По-перше, до правових наслідків, які вони тягнуть за собою. По-друге, до їх характеристики як правових засобів. Перше з названих питань не одержало однозначного вирішення в теорії кримінального права. Проявом цього є значна кількість «розгорнутих» найменувань (назв), що пропонувались для позначення обставин, природа яких нами досліджується. Зокрема, висловлювались думки про те, що обтяжуючі обставини слід називати такими, що «обтяжують злочин»¹, «обтяжують покарання»², «обтяжують суспільну небезпечність»³, «впливають на ступінь вини»⁴, «збільшують вину»⁵, «обтяжують ступінь відповідальності»⁶, «впливають на ступінь та характер відповідальності»⁷, «обтяжують відповідальність»⁸, «збільшують міру покарання»⁹. Подібні розбіжності в підходах до визначення правових наслідків обтяжуючих обставин значною мірою зумовлені постійною динамікою законодавчих термінів. Зокрема, КК РРФСР 1926 р. закріплював перелік «обставин, що обтяжують вину» та перелік «пом'якшуючих обставин при визначенні покарання». У КК РРФСР 1960 р. та КК України 1960 р. вживались терміни «обставини, що обтяжують відповідальність» та «обставини, що пом'якшують відповідальність». У КК України 2001 р. мова йде про «обставини, які пом'якшують покарання» та «обставини, які обтяжують покарання». Отже, законодавець у різні історичні періоди по-різному визначав зміст правових наслідків, що їх тягнуть за собою обтяжуючі обставини. Водночас некоректно було б стверджувати, що «різної» у науковій термінології спричинений суто змінами у кримінальному законі, адже формулювання його положень здійснюється (принаймні, повинно здійснюватися) з урахуванням досягнень науки* кримінального права. Таким чином, розбіжності в наукових підходах та законодавчі зміни взаємозумовлюють одне одного.

Найбільш поширеними та обґрунтованими серед перерахованих вище підходів (концепцій) щодо визначення правових наслідків обтяжуючих обставин є наступні: 1) обтяжуючі обставини збільшують вину; 2) обтяжуючі обставини збільшують покарання; 3) обтяжуючі обставини підвищують суспільну небезпечність; 4) обтяжуючі обставини посилюють відповідальність. Перший з підходів традиційно критикується з тих міркувань, що в переліку обтяжуючих обставин присутні «обставини, що стосуються не лише

© О. В. Ільїна, 2009

* Зокрема, в теорії права одним з принципів правотворчості безспідставно визнається принцип науковості. Див., наприклад, Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах / Под ред. М. Н. Марченко. Т. 2. – М., 1998. – С. 162.

суб'єктивних властивостей (вини), але й об'єкту, суб'єкту та об'єктивних властивостей злочину»^{10*}. Таким чином, обтяжуючі обставини впливають не лише на винуватця. Обґрунтовано не підтримувалася переважно більшістю вчених-криміналістів і концепція про визнання правовим наслідком обтяжуючих обставин обтяження суспільної небезпечності злочину. Найбільш концентровано критика даного підходу була сформульована Л. Л. Кругліковим, який зазначав, що «найменування «обставини, що пом'якшують та обтяжують суспільну небезпечність» відображає механізм, причини впливу даних обставин на відповідальність та покарання, а не сенс їхнього існування в кримінальному праві, не мету, яка переслідувалась законодавцем при їх виділенні в якості самостійного правового явища»¹¹. За Л. Л. Кругліковим вплив обтяжуючих обставин на характер та ступінь суспільної небезпечності може знаходити свій вияв у появі додаткового об'єкта посягання (наприклад, вчинення злочину загальнонебезпечним способом – п. 13 ст. 67 КК), збільшенні обсягу шкоди (наприклад, вчинення злочину з особливою жорстокістю – п. 10 ст. 67 КК), збільшенні можливості спричинення шкоди об'єкту кримінально-правової охорони** (наприклад, вчинення злочину особою повторно та рецидив злочину – п. 1 ст. 67 КК)¹². У зв'язку з вищесказаним слушною є думка С. Д. Шапченка про те, що властивість однієї групи обтяжуючих обставин Загальної частини КК (п.п. 2-12 ст. 67 КК) збільшувати ступінь суспільної безпеки вчиненого злочину, а також властивість іншої групи обтяжуючих обставин Загальної частини КК (п.п. 1, 13 ст. 67 КК) збільшувати суспільну безпеку особи злочинця, є соціальними властивостями¹³. Отже, вплив обтяжуючих обставин на суспільну небезпечність вчиненого злочину та особу злочинця є соціальною передумовою відображення їх в кримінальному законі, «проміжною ланкою їх істинного призначення»¹⁴, а не правовим наслідком. Ідея про те, що обтяжуючі обставини обтяжують відповідальність особи, поступово стала чи не найпоширенішою в радянській науці кримінального права. Зокрема, відзначалось, що інші підходи до розуміння правових наслідків обтяжуючих обставин «звужують дійсний зміст цих обставин, значення яких не обмежується впливом на «ступінь вини», «міру покарання» чи «ступінь суспільної небезпечності»¹⁵. Як правило, обґрунтування того, що обтяжуючі обставини впливають саме на відповідальність особи, здійснювалось у порівнянні з концепцією, що обмежувала вплив обтяжуючих обставин лише покаранням. Наголошувалось на тому, що обтяжуючі обставини впливають не лише на покарання (а саме не процес визначення його конкретної міри особі), а й на можливість застосування до особи звільнення від покарання, визнання її особливо небезпечним рецидивістом, процес виконання покарання і, навіть, вирішення окремих питань кримінального процесу. Очевидно, аргументація радянського періоду розвитку науки кримінального права повинна бути переглянута з урахуванням сучасних теоретичних положень та законодавства. У пострадянській науці кримінального права послідовно проводиться

* Див. критику даного підходу – Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве (вопросы теории). – Воронеж, 1985. – С. 43; Гаскин С. С. Отягчающие обстоятельства: уголовно-правовая характеристика и пути совершенствования законодательной регламентации. – Иркутск, 1984. – С. 10]. Заради справедливості варто зазначити, що даний підхід до визначення правових наслідків, які тягнуть за собою обтяжуючі обставини є обґрунтованим з урахуванням оціночного розуміння вини в кримінальному праві. Зокрема, Б. С. Утевський зазначав, що вина як оціночна категорія охоплює собою: «1) наявність сукупності об'єктивних та суб'єктивних обставин, що характеризують підсудного, вчинений ним злочин, наслідки, умови та мотиви скоєного злочину; 2) негативну суспільну (морально-політичну) оцінку державою всіх обставин; 3) переконання суду, що дії підсудного на підставі цієї оцінки мають потягти за собою кримінальну, а не будь-яку іншу (адміністративну, дисциплінарну, цивільну) відповідальність підсудного». – С. 29.

** У доктрині кримінального права немає єдності щодо визнання можливості спричинення шкоди об'єкту кримінально-правової охорони різновидом злочинних наслідків. Зокрема, П. П. Андрушко вважає, що «які б умови не були створені діями людини, якщо вони лише мали спричинити шкоду об'єкту, але не спричинили її, вони не утворюють у ньому змін» (Андрушко П. П. Соціальна сутність, зміст, структура і значення суспільної небезпечності злочину// Вісник Київського університету. Суспільно-політичні науки. – 1991. – № 2. – С. 90.

думка про те, що покарання (точніше призначення покарання) є лише одним із елементів (проявів) кримінальної відповідальності^{16*}. Як мінімум ще одним з її елементів називають державний осуд¹⁷. В залежності від поєднання конкретних проявів (елементів) кримінальної відповідальності виділяють її форми¹⁸. З урахуванням приписів чинного КК можна, зокрема виділити такі її форми**, як покарання (являє собою поєднання обох елементів відповідальності) та звільнення від покарання та його відбування (зводиться до державного осуду)^{***}. Зауважимо, що з приводу тлумачення поняття кримінальної відповідальності та співвідношення його з поняттям покарання висловив свою позицію і Конституційний Суд України. Зокрема, у своєму рішенні у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справі про депутатську недоторканність) Конституційний Суд зазначив: «Кримінальна відповідальність передбачає офіційну оцінку відповідними державними органами поведінки особи як злочинної... Це форма реалізації державою правоохоронних норм, яка в кінцевому підсумку, як правило, полягає в застосуванні до особи, що вчинила злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру через обвинувальний вирок суду. Кримінальна відповідальність може мати не лише форму покарання. За вироком суду вона може зводитись тільки до осуду особи, яка вчинила злочин, і звільнення її від покарання. Особу може бути засуджено умовно чи з відстрочкою виконання вироку»^{19****}.

У п. 3 ч. 1 ст. 65 КК передбачено, що «суд призначає покарання..., враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання». Таким чином, кримінальний закон закріпив вплив обтяжуючих обставин на процес реалізації такої форми кримінальної відповідальності, як покарання. З іншого боку ч. 1 ст. 75 КК встановила, що «суд..., враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи..., може прийняти рішення про звільнення від покарання з випробуванням». Системне тлумачення п. 3 ч. 1 ст. 65 та ч. 1 ст. 75 КК дозволяє зробити висновок, що під «іншими обставинами справи» у ч. 1 ст. 75 КК, зокрема, розуміються обтяжуючі обставини²⁰. Таким чином, обтяжуючі обставини впливають на реалізацію і другої з виділених форм кримінальної відповідальності, іноді унеможливаючи її. Отже, наведене вище дозволяє стверджувати, що обтяжуючі обставини Загальної частини впливають (обтяжують) не лише на покарання, а й на кримінальну відповідальність взагалі. Проте наведена вище аргументація стосується лише обтяжуючих обставин Загальної частини. У зв'язку з цим необхідно дослідити правові наслідки, що їх тягнуть за собою обтяжуючі обставини Особливої частини. В першу чергу, дана

* Подібна точка зору щодо структури юридичної відповідальності підтримується і загальною теорією права. Див. з цього приводу, зокрема, Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М., 2000. – С. 609. Зауважимо, що нами підтримується комплексне розуміння кримінальної відповідальності, тобто розуміння кримінальної відповідальності як обов'язку злочинця зазнати несприятливих наслідків за свою суспільно небезпечну поведінку та подальшої реалізації даного обов'язку у вигляді реального покладення на особу таких несприятливих наслідків (Российское уголовное право: В 2 т. Т. 1. Общая часть / Под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай, В. С. Комиссарова, А. И. Рарога. – М., 2003. – С. 98-99; Уголовное право. Части Общая и Особенная: курс лекций / Под ред. А. И. Рарога. – М., 2005. – С. 81. Таким чином у даному разі, по суті, йде мова не просто про форми кримінальної відповідальності, а про форми її реалізації.

** В даній роботі ми будемо вживати терміни «форми кримінальної відповідальності» та «форми реалізації кримінальної відповідальності» як синоніми, оскільки це є загальноприйнятим – О.І.

*** Віднесення звільнення від кримінальної відповідальності до числа форм кримінальної відповідальності є дискусійним. Зокрема, такий підхід піддається критиці С. Д. Шапченком (див. Кримінальне право України. Загальна частин. / За ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. – К., 2000. – С. 79 та А. І. Рарогом (див. Российское уголовное право: В 2 т. Т. 1. Общая часть / Под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай, В. С. Комиссарова, А. И. Рарога. – М., 2003. – С. 105.

**** Рішення у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність)// Юридичний вісник України. – № 47 (231). – 1999 – 25 листопада – 1 грудня. – С. 7.

група обтяжуючих обставин опосередковано* впливає на покарання як форму кримінальної відповідальності. Наявність у складі злочину обтяжуючих обставин дозволяє законодавцеві збільшувати обсяг санкції, яка пов'язується з кваліфікованим складом, порівняно з санкцією, що пов'язується з основним складом. Таким чином, «доповнення» основного складу злочину тією чи іншою обтяжуючою обставиною веде до того, що межі санкції, що пов'язується з кваліфікованим складом злочину, змінюються (збільшуються) порівняно з санкцією, передбаченою за основний склад. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 65 КК суд призначає покарання у межах, установлених у санкції статті Особливої частини. Отже, суд, призначаючи покарання, зобов'язаний урахувати збільшення (порівняно з основним складом) обсягу санкції, яка пов'язується з кваліфікованим складом, що відбулося у зв'язку з наявністю у кваліфікованому складі обтяжуючих обставин. З іншого боку обтяжуючі обставини, що входять до складів злочинів, передбачених Особливою частиною чинного КК, в окремих випадках можуть опосередковано впливати і на реалізацію іншої форми кримінальної відповідальності – звільнення від кримінальної відповідальності. Подібна можливість залежить від конкретного змісту санкцій, які пов'язуються законодавцем з кваліфікованими (особливо кваліфікованими складами). Зміст санкцій відіграє важливу роль з огляду на те, що відповідно до ч. 1 ст. 75 КК суд може застосувати звільнення від відбування покарання з випробуванням «...при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на певний строк...». Наприклад, зі складом злочину, передбаченим ч. 1 ст. 181 КК, законодавець пов'язує санкцію, що передбачає в якості основних альтернативних покарань обмеження волі на строк до трьох років та позбавлення волі на той же строк. «Доповнивши» основний склад, передбачений ч. 1 ст. 181 КК, обтяжуючою обставиною («...поєднані, із втягуванням в діяльність групи неповнолітніх»), законодавець сконструював кваліфікований склад даного злочину (ч. 2 ст. 181 КК), з яким пов'язав санкцію у виді позбавлення волі на строк від 3 до 5 років. Таким чином, збільшення обсягу санкції кваліфікованого складу, обумовлене наявністю в його конструкції обтяжуючої обставини, жодним чином не вплинуло на можливість реалізації звільнення від кримінальної відповідальності. Оскільки, суд може застосувати ст. 75 КК незалежно від обраної щодо підсудного конкретної міри покарання, як у випадку, коли його дії кваліфіковано за ч. 1 ст. 181 КК, так і у випадку, коли його дії кваліфікуються за ч. 2 ст. 181 КК. У даному випадку обтяжуюча обставина Особливої частини КК жодним чином не впливає на реалізацію звільнення від кримінальної відповідальності. Інша ситуація має місце, коли наявність у кваліфікованому (особливо кваліфікованому) складі обтяжуючої обставини обумовлює таке збільшення обсягу санкції, що дозволяє суду як обрати стосовно підсудного конкретну міру покарання, що робить можливим застосування ст. 75 КК, так і обрати таку міру покарання, що унеможливує застосування ст. 75 КК. Наприклад, зі складом злочину, передбаченим ч. 1 ст. 189 КК («Вимагання»), законодавець пов'язує санкцію у виді обмеження волі на строк до 5 років або позбавлення волі на строк до 5 років. Разом з тим, із кваліфікованим складом даного злочину (ч. 2 ст. 189 КК) пов'язується санкція у виді позбавлення волі на строк від 3 до 7 років. Якщо суд, визнавши підсудного винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 189 КК, обере йому конкретну міру покарання у виді позбавлення волі на строк не більше 5 років, він може застосувати ст. 75 КК. Якщо ж обрана міра покарання буде полягати у позбавленні волі на строк більше 5 років, суд не вправі застосувати ст. 75 КК та звільнити особу від відбування покарання з випробуванням. Нарешті, остання ситуація зводиться до того, що обтяжуюча обставина кваліфікованого (особливо кваліфікованого) складу обумовлює таке розширення обсягу санкції, яке взагалі робить неможливим застосування судом ст. 75 КК. Наприклад, з особливо кваліфікованим складом вимагання (ч. 4 ст. 189 КК) законодавець пов'язує санкцію у

* Опосередкованість виявляється в тому, що вплив зазначених обставин на кримінальну відповідальність відбувається не в силу прямих нормативних приписів, а в силу системного співставлення кількох різних норм права.

виді позбавлення волі на строк від 7 до 12 років. Отже, незалежно від обраної судом на загальних підставах конкретної міри покарання стосовно підсудного, винного у вчиненні даного злочину, звільнення від відбування покарання щодо такої особи застосоване бути не може. Виняток становить тільки ситуація, коли суд спочатку застосує ст. 69 КК, і призначить покарання, більш м'яке, ніж передбачене законом, а потім застосує і ст. 75 КК. Таким чином, у певних випадках обтяжуючі обставини Особливої частини можуть впливати на другу форму кримінальної відповідальності – звільнення від кримінальної відповідальності*.

Підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що вплив обтяжуючих обставин (як тих, що містяться в Загальній частині, так і тих, що містяться в Особливій) не обмежується лише однією формою кримінальної відповідальності – покаранням, а поширюється на неї повністю. Необхідно також підкреслити, що, виходячи зі змісту кримінального закону, обтяжуючі обставини обмежено впливають і на інші заходи кримінально-правового впливу (примусові заходи медичного характеру та примусові заходи виховного характеру). Відповідно до ч. 1 ст. 94 КК суд враховує при обранні примусових заходів медичного характеру характер та тяжкість захворювання, тяжкість вчиненого діяння, ступінь небезпечності психічно хворого для себе або для інших осіб. Отже, суд не зобов'язаний враховувати при обранні примусового заходу медичного характеру обтяжуючі обставини, що наявні у поведінці особи. У ст. 105 КК взагалі не визначено критерії, якими повинен керуватися суд при обранні особі примусових заходів виховного характеру. Однак, якщо законодавець за допомогою обтяжуючої обставини конструює кваліфікований різновид певного злочину, який відповідно до ст. 12 КК є злочином середньої тяжкості, то в такому випадку виключається можливість застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру, поєднаного із звільненням від кримінальної відповідальності (див. ст. 97 КК). Якщо ж за допомогою обтяжуючої обставини конструюється кваліфікований різновид певного злочину, який відповідно до ст. 12 КК є тяжким чи особливо тяжким злочином, то застосування до особи примусових заходів виховного характеру взагалі виключається (див. ст. 97, 105 КК). Отже, обтяжуючі обставини Особливої частини КК можуть опосередковано впливати на реалізацію примусових заходів виховного характеру.

Варто також звернути увагу, що в пострадянській період на теренах СНД у деяких нормативних актах використовується термін «обставини, що обтяжують відповідальність та покарання». Зокрема, даний термінологічний зворот має місце у ст. 63 Модельного кримінального кодексу для держав-учасниць СНД 1996 р., а також ст. 53 КК Республіки Казахстан 1997 р., ст. 63 КК Республіки Вірменія. Однак, подібний зворот видається невдалим з точки зору загальноприйнятих у доктрині пострадянського кримінального права уявлень про кримінальну відповідальність. Незалежно від того, в якому значенні вживається у даному звороті слово «покарання», – чи як елемент кримінальної відповідальності (поряд з іншим елементом – державним осудом), чи як її форма (яка являє собою поєднання обох елементів – і покарання, і державного осуду) – його використання як «рівноправного» поряд зі словом «відповідальність» є некоректним. Адже і поняття «покарання-елемент кримінальної відповідальності», і поняття «покарання-форма кримінальної відповідальності» становлять лише частину змісту поняття «кримінальна відповідальність». Таким чином, поєднання даних понять за допомогою сполучника «та» спотворює дійсне співвідношення між ними. Якщо ж даний термінологічний зворот був створений з метою наголосити на тому, що обтяжуючі обставини у рамках кримінальної відповідальності впливають в першу чергу на покарання, тоді більш доцільним виглядало б таке словосполучення – «обставини, що обтяжують відповідальність (у тому числі й покарання)».

* Варто відзначити, що Л. Л. Кругліков обмежував вплив обтяжуючих обставин Особливої частини лише «обсягом (видом та розміром) покарання». У той час як обтяжуючі обставини Загальної частини могли впливати на звільнення від покарання та відповідальності. Детальніше див. *Кругліков Л.Л. Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве (вопросы теории)*. – Воронеж, 1985. – С. 94.

¹ Демидов Ю. Вменение отягчающих преступление обстоятельств // Соц. законность. – 1964. – № 6. – С. 28-29.

² Кузнецова Н. Ф., Куринов Б. А. Отягчающие и смягчающие обстоятельства, учитываемые при определении меры наказания// Применение наказания по советскому уголовному праву. – М.: Изд-во МГУ, 1958. – С. 92-96.

³ Карпец И. И. Отягчающие и смягчающие обстоятельства в советском уголовном праве. – М.: Госюриздат, 1959. – 106 с.; Становский М. Н. Назначение наказания. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 1999. – 480 с.; Курс уголовного права: В 5 т. / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. Общая часть.– М.: Зерцало, 2002. – Т. 2. – 464 с.

⁴ Бажанов М. И. Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства при назначении наказания // Вопросы государства и права. – М., 1974. – С. 28-30; Советское уголовное право. Часть Общая / Под ред. В. М. Чиквадзе – М.: Госюриздат, 1952. – 511 с.; Сергеева Т. Л. Вопросы виновности и вины в практике Верховного Суда СССР по уголовным делам. – М.: Издательство АН СССР, 1950. – 183 с.

⁵ Исаев М. М. Уголовное право. Общая часть. – М.: Юридическое Издательство, 1943. – 252 с.

⁶ Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания. – Казань: КГУ, 1974. – 176 с.

⁷ Научно-практический комментарий к Основам уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик/ Александров Г. Н., Миньковский Г. М., Новиков С. Г. и др. – М.: Госюриздат, 1960. – 110 с.

⁸ Курс советского уголовного права: В 6 т. / Под ред. А. А. Пионтковского. Часть Общая. – М.: Наука, 1970. – Т. 3. – 350 с; Курс советского уголовного права: В 5 т. / Под ред. Н. А. Беляева, М. Д. Шаргородского. Часть Общая. Т. 2. – Л.: Издательство ЛГУ, 1970. – С. 336; Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. – К.: Вища школа, 1980. – 205 с; Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве (вопросы теории). – Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1985. – 164 с; Гаскин С. С. Отягчающие обстоятельства: уголовно-правовая характеристика и пути совершенствования законодательной регламентации. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1984. – 104 с.

⁹ Мясников О. А. Смягчающие и отягчающие наказание обстоятельства в теории, законодательстве и судебной практике. – М.: Юрлитинформ, 2002. – 240 с.

¹⁰ Карпец И. И. Вказана праця. – С. 27.

¹¹ Кругликов Л. Л. Вказана праця. – С. 43.

¹² Там само. – С. 31-32.

¹³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С. С. Яценко. – К.: А.С.К., 2005. – 848 с; Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 512 с.

¹⁴ Гаскин С. С. Вказана праця. – С. 11.

¹⁵ Курс советского уголовного права: В 6 т. / Под ред. А. А. Пионтковского. Часть Общая. – М.: Наука, 1970. – Т. 3. – 350 с. – С. 136-137.

¹⁶ Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 512 с; Российское уголовное право: В 2 т. Т. 1. Общая часть / Под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай, В. С. Комиссарова, А. И. Рарога. – М.: Инфра-М, 2003. – 623 с. – С. 74; Учебник уголовного права. Общая часть / Под ред. В. Н. Кудрявцева и А. В. Наумова. – М.: Издательство «СПАРТАК», 1996. – 412 с.

¹⁷ Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 512 с. – С. 74; Российское уголовное право: В 2 т. Т. 1. Общая часть / Под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай, В. С. Комиссарова, А. И. Рарога. – М.: Инфра-М, 2003. – 623 с. – С. 98-99.

¹⁸ Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 512 с.

¹⁹ Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в уголовном праве. – Ярославль: Изд-во Ярославского ун-та, 1977. – 83 с.

²⁰ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С. С. Яценко. – К.: А.С.К., 2005. – 848 с. – С. 137-164.

²¹ Уголовное право. Части Общая и Особенная: курс лекцій / Под ред. А. И. Рарога. – М.: Проспект, 2005. – 480 с.

²² Андрушко П. П. Соціальна сутність, зміст, структура і значення суспільної небезпечності злочину // Вісник Київського університету. Суспільно-політичні науки. – 1991. – № 2. – С. 89-96.

²³ Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах / Под ред. М. Н. Марченко. – М.: Зерцало, 1998. – Т. 2. – 241. С. 26; Утевский Б. С. Вина в советском уголовном праве. – М.: Госюриздат, 1950. – 319 с.

²⁴ Утевский Б. С. Вина в советском уголовном праве. – М.: Госюриздат, 1950. – 319 с.

Резюме

В данной статье рассматриваются теоретические вопросы содержания понятия отягчающие обстоятельства в уголовном праве Украины.

Summary

The theoretical problem of the concept of aggravating factor content in the Criminal Law of Ukraine is studied in this article.

Отримано 15.05.2009

К. Б. МАРИСЮК

Костянтин Богданович Марисюк, кандидат юридичних наук, доцент Львівського національного університету імені Івана Франка

МАЙНОВІ ПОКАРАННЯ НА КОРИСТЬ ПРИВАТНИХ ОСІБ (НА МАТЕРІАЛАХ РУСЬКОЇ ПРАВДИ)

За часів Київської Русі значного поширення набули так звані майнові покарання. З одного боку це можна пояснити фактичним відмиранням кривавої помсти в тогочасному суспільстві. З іншого, такого роду тенденції можуть бути пояснені і потягом владних верхів до централізації суспільства і держави, а також отримання максимальної вигоди від порушення встановлених у державі приписів.

Відтак, відповідно до Руської Правди грошові штрафи поділялись на кримінальні (йшли на користь князя – віра і продаж) та приватні (йшли на користь потерпілого – головщина та урок).

Саме питанням майнових покарань на користь приватних осіб, тобто головщині та уроку, й присвячено запропоноване дослідження.

Питанням кримінальних покарань за Руською Правдою присвячували свої напрацювання доволі багато науковців, наприклад, С. Юшков, Я. Падох, Н. Ланге, Т. Непомнящая та ін., однак вони окреслюють окреслені нашим дослідженням питання лише декількома короткими фразами, а то й просто констатують лише сам факт існування таких покарань. Спеціальних же напрацювань, які би стосувались виключно головщини та уроку, на сьогодні немає. Саме на заповнення існуючої прогалини в наукових напрацюваннях і спрямовано нашу наукову статтю.

Головщина. Як відомо, віра була штрафом, що стягувався князем. Одночасно зі стягненням віри, за словами С. Юшкова, родичі вбитого одержували від вбивці винагороду, що називалася головщиною¹.

Головщина, на думку С. Будзінського, була відшкодуванням родичам виключно за голову їх вбитого родича². Погоджується з цією думкою і Д. Струков³.

Це підтверджував і М. Дьяконов, який вважав, що «це є плата за голову вбитого, звідси головщина, а вбивця – головник»⁴.

Відмінність головщини від віри, на думку С. Будзінського⁵, наступна:

© К. Б. Марисюк, 2009